

СУЧАСНЕ СТУДЕНТСТВО: ВОЛОНТЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК: 364.4:378(477.87)

DOI: <http://doi.org/10.32589/2412-9283.38.2023.284584>

ВОЛОНТЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАКАРПАТСЬКИХ СТУДЕНТІВ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 2022 РОКУ

Поллої К.

pallay.katalin@kmf.org.ua

ORCHID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3833-8368>

Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II

Маркош В.

markos.valeria@arts.unideb.hu

ORCHID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7560-5376>

Дебреценський університет

Фейнш Г.

fenyesh.zsuzsanna@arts.unideb.hu

ORCHID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1509-0534>

Дебреценський університет

Дата надходження 30.04.2023. Рекомендовано до друку 31.05.2023

Анотація. Під час російсько-української війни 2022 року велику роль відіграла та закарпатська молодь, яка в якості волонтерів допомагала біженцям на Закарпатті, на українсько-угорському кордоні та в Угорщині. У пошуковому дослідженні проведені напівструктуровані інтерв'ю із закарпатськими молодими волонтерами. У тематичному аналізі простежено, який волонтерський досвід мали респонденти до війни, що притаманне для їхньої волонтерської діяльності під час війни, що мотивувало їх долучитися до волонтерства і, зрештою, яку користь це може їм принести. На підставі результатів інтерв'ю ми здійснили аналіз типів волонтерів, виділивши три основні типи на основі мотивацій та регулярності здійснення волонтерської діяльності. Найголовнішим результатом нашого дослідження стало те, що попри зростання суспільної напруженості через війну для закарпатських студентів-волонтерів притаманне сильне почуття солідарності з українцями, які приїхали до області з інших регіонів. Крім цього, за час волонтерської діяльності зросло їхнє почуття well-being (духовного благополуччя). Також було з'ясовано, що та частина респондентів, яка почала волонтерити тільки під час війни, ймовірно продовжить таку діяльність і в майбутньому. Завдяки цьому культура волонтерства пошириться в аналізованому регіоні ще більше.

Ключові слова: студентство, волонтерство, російсько-українська війна у 2022 році, допомога біженцям / внутрішньо переміщеним особам, мотивації для волонтерів.

Pallay K. Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education

Markos V., Fényes H. Ferenc University of Debrecen

Volunteer Activities of Students from Transcarpathia during the Russian-Ukrainian War of 2022

Abstract. Introduction. Under the influence of increased individual and social responsibility, as well as global and local challenges, volunteering as a responsible social role and a form of active social activity began to develop rapidly in Ukraine. During the Russian-Ukrainian war of 2022, Transcarpathian youth played a major role as volunteers, helping refugees in Transcarpathia, on the Ukrainian-Hungarian border, and in Hungary. **Purpose.** The authors of the article have investigated the young volunteers' experience before the war, the characteristics of their volunteer activities during the war, and their motivation for the volunteer activity in order to find out the possible positive outcome of their activities. **Methods.** In the research, the authors have carried out the theme analysis by conducting semi-structured interviews with young volunteers from Transcarpathia. In addition to the theme analysis along the interviews, they also prepared a type-analysis and differentiated between three volunteer-types (regular volunteers with altruistic motivations, regular volunteers with mixed motivations, and occasional volunteers with mixed motivations). **Results.** The most important result of the research is that young volunteers from Transcarpathia are characterized by strong solidarity for the Ukrainian refugees despite the social tension arising as a result of the war. Another important finding may be that the group of respondents who only started to volunteer during the war might be open to helping others also in the future, and as a result, the culture of volunteering may spread even more in the examined area. **Conclusion.** Despite all the difficulties and social tensions caused by the war, Transcarpathian young people actively participated in voluntary work and successfully completed the tasks assigned to them.

Keywords: studentship, volunteering, Russian-Ukrainian war in 2022, assistance to refugees / internally displaced persons, motivations for volunteers

Постановка проблеми. Російсько-українські протиріччя, які сьогодні все більше загострюються, мають кількасотлітню історію (Fedinec 2022). Сучасна ескалація бере свій початок у 2021 році, коли Росія активно почала нарощувати військову присутність зі свого боку кордону на сході України. В українських та європейських політичних лідерів викликало глибоку стурбованість ухвалене Володимиром Путіним 21 лютого 2022 року рішення про визнання незалежності так званих ДНР і ЛНР. 24 лютого російська армія напала на Україну. Так розпочалася повномасштабна російсько-українська війна. Західні держави, з-поміж них Європейський Союз, рішуче засудили російську агресію, виступили за територіальну єдність України і запровадили санкції проти агресора.

Російські війська атакували Україну з території Росії, Кримського півострову та Білорусі; згодом до воєнних операцій доєдналися підтримувані росіянами озброєні сепаратистські військові формування так званих ДНР і ЛНР. Перші удари були спрямовані на військову інфраструктуру, аеродроми, засоби ППО й інші стратегічні об'єкти України (Kemény, 2022). Внаслідок російського наступу кілька мільйонів українців були змушені покинути рідні домівки. Більшість із тих, хто вирішив виїхати за кордон, прямували до сусідніх країн Європейського Союзу. У зв'язку з цим значно зросла роль найзахіднішої області України – Закарпатської, яка межує з чотирма державами ЄС (Польщею, Словаччиною, Угорщиною та Румунією). У спрямуванні хвилі мігрантів особливо важливе завдання відіграли закарпатські волонтери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Волонтерство як відповідальна соціальна роль і форма активної громадської діяльності почало швидко розвиватися в Україні після проголошення незалежності. За радянської доби влада не заохочувала громадян до самоорганізації, у суспільстві реалізовувалося громадянське виховання, підпорядковане ідеологічним інтересам. Зміни у сфері громадської активності відбулися під впливом посилення індивідуальної та соціальної відповідальності, а також глобальних і локальних викликів (Báthori-Tárczy & Katsora, 2013). У незалежній Україні першими волонтерами стали представники Корпусу миру зі Сполучених Штатів Америки в 1992 році. Їхня діяльність була спрямована насамперед на розвиток

економіки молодій державі та викладання англійської мови (Липитчук, 2022). Одразу після проголошення незалежності України, у 1990-х роках почала розбудовуватися мережа громадських організацій і спілок (Сидоренко, 2015). Ця діяльність базувалася на ухвалених нових нормах законодавства, зокрема *Декларації “Про загальні засади державної молодіжної політики України”* (15.12.1992); *Закону “Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні”* (05.02.1993), *Закону “Про соціальну роботу з дітьми та молоддю”* (21.06.2001). В Україні вперше закон “Про волонтерську діяльність” парламент ухвалив 19 квітня 2011 року; згодом до нього неодноразово вносилися зміни. У цьому законі дається визначення, що волонтерська діяльність – це добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги. Відповідно волонтер – це фізична особа, яка добровільно здійснює соціально спрямовану неприбуткову діяльність шляхом надання волонтерської допомоги (Закон України “Про волонтерську діяльність”). На території України волонтерську діяльність можуть здійснювати громадяни України, іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, які є дієздатними.

Громадська активність в Україні зросла після Помаранчевої революції 2004 року, а згодом після Революції гідності 2013–2014-х років. Ці процеси тільки посилювалися внаслідок виникнення збройного конфлікту на сході України в березні 2014 року (Тохтарова, 2014; Панькова та ін., 2016). У зв’язку з новими суспільними проблемами у волонтерів з’явилася ціла низка нових завдань: допомагати переселенцям із Криму та Донбасу, підтримувати військових, що брали участь в АТО/ООС. Допомога солдатам полягала передусім у доставці їм гуманітарних вантажів, у наданні першої медичної допомоги, у пошуку військових, що зникли безвісти, і визволенні полонених (Паславська, 2016).

Початок відкритої російської агресії 24 лютого 2022 року дав ще більший поштовх громадській активності жителів України. Про це свідчать результати дослідження у рамках проєкту “*Україна в умовах війни*”, який мав на меті з’ясувати, як розпочата росіянами війна вплинула на щоденне життя громадян України. У проведеному 8/9 березня 2022 року опитуванні, яке охопило всі області України (за винятком Донецької та Луганської областей і АР Крим), участь узяло 1200 громадян. Результати опитування показали, що 39% респондентів здійснювали в певній формі волонтерську діяльність з початку повномасштабної війни. 6-го квітня опитування провели повторно, цього разу дещо менша частка опитаних – 35% зазначила, що допомагала цивільному населенню та військовим. Найбільша частка таких людей була в західній частині України (39%). Ймовірно це пояснюється тим, що в Західній Україні немає активних бойових дій, тож у розміщенні та забезпеченні людей, які рятуються з лінії фронту, активно беруть участь саме жителі західних регіонів. Також результати засвідчують, що з-поміж учасників волонтерської діяльності майже половина є молоддю віком від 18-ти до 35-ти років. І. Тохтарова (2014) виділяє таку особливість українського волонтерського руху, яка проявилася ще в попередні періоди, а саме: найбільшу групу волонтерів становлять учні загальноосвітніх закладів та студенти вишів.

Більшість біженців, тікаючи від війни, обирали метою подорожі сусідні держави Європейського Союзу. Закарпаття є найзахіднішою областю України і межує з чотирма державами-членами ЄС – Польщею, Словаччиною, Угорщиною та Румунією. Відповідно значна частина переїжджала через Закарпатську область або ж зупинялася тут. Оскільки в області не було боїв і фактично були відсутні ракетні обстріли, у краї великою мірою зросла чисельність внутрішньо переміщених осіб. 25-го лютого, на другий день війни, на Закарпатті зареєструвалося 12 тисяч

переселенців¹. Станом на 21-е березня преса писала, що в регіоні зареєстровано приблизно 200 тисяч осіб².

З початком повномасштабної війни було запроваджене дистанційне навчання, оскільки в багатьох закарпатських освітніх закладах та їхніх гуртожитках розташовували внутрішньо переміщених осіб. У Закарпатському угорському інституті імені Ференца Ракоці II прийняли 711 біженців. Хвиля переселенців стала викликом для системи забезпечення Закарпаття. Завдяки допомозі з-за кордону, співпраці на місцях і роботі волонтерів удалося уникнути гуманітарної катастрофи. Війна та великий масив внутрішньо переміщених осіб посилив і на Закарпатті неформальні та формальні види волонтерської діяльності в середовищі місцевого населення, а студенти завдяки дистанційному навчанню могли гнучкіше долучитися до волонтерства. Молодь, приєднавшись до різноманітних благодійних і волонтерських організацій, допомагала розміщувати людей, які приїхали на Закарпаття, організовувати їх харчування, розподіляти гуманітарні вантажі, що прибували з-за кордону.

Зростання активності волонтерської діяльності під час російсько-української війни спостерігалось не тільки в межах України. Значна частина українських громадян, які виїхали за кордон, доєдналися до волонтерства у місцях свого перебування, допомагаючи звідти тим, хто залишився в Україні, а також тим, хто рятувався від війни за кордоном пізніше (Котелевець, 2022). Така тенденція спостерігалася і в середовищі закарпатських студентів, які знайшли тимчасовий прихисток за межами батьківщини. Студенти, які перебували в Угорщині та володіли угорською, українською та англійською мовами, приєдналися до ініціативи Міністерства інновацій та технологій Угорщини. Вони допомагали біженцям як перекладачі на гуманітарних потягах, що прямували із Загоні до Будапешта, на столичних залізничних вокзалах “Нюготи” (“Західний”) та “Келети” (“Східний”), на спортивній арені, де тимчасово розміщували та розподіляли біженців у Будапешті.

Характеристики волонтерської діяльності студентів вищів у Центрально-Східній Європі. Згідно з даними серії досліджень, проведених у період між 2012 та 2019 роками в Угорщині (східні регіони), в Румунії (західні регіони) та Україні (Закарпатська область), найменша частка студентів, яка паралельно з навчанням займалася волонтерством, спостерігалася в Угорщині, а найвища – в Румунії. Ймовірно, це пов'язано з тим, що румунським студентам волонтерську діяльність зараховують як навчальну практику. В Україні (Закарпатська область) у 2012 році волонтерською діяльністю займалося 31% студентів, згодом, у 2014 році – під час Революції Гідності – ця частка піднялася до 55%, далі спостерігалось певне зниження цього показника (43%) (Fényes & Pusztai, 2012a; Fényes, 2015; Vocsí et al., 2020). Особливістю України є те, що після Помаранчевої революції та Революції Гідності відбулася значна активізація громадського руху.

Згідно з теорією соціальних ресурсів Вілсона (Wilson, 2000), з-поміж факторів, що впливають на долучення до волонтерства, варто насамперед назвати краще матеріальне становище, вищий рівень освіти та культурний капітал, вищий соціальний капітал. Водночас спостерігається й те, що соціальні ресурси є сильнішими передвісниками волонтерства, ніж соціально-демографічні фактори (Perpék, 2012). У сфері релігійності ймовірність волонтерської діяльності підвищує насамперед громадська релігійна активність (наприклад, регулярне відвідування церкви,

¹ (zaxid.net)

² (m-studio.net.ua)

членство в невеликих релігійних спільнотах), а не віра сама по собі (Ruiter & De Graaf, 2006; Wilson & Musick, 1997; Becker & Dhingra, 2001; Tienen et al., 2011). Подібно до даних розвинутих країн, саме регулярне відвідування церкви та членство в невеликих релігійних спільнотах підвищували ймовірність долучення до волонтерства. З точки зору соціальних ресурсів студентів ймовірність участі у волонтерській діяльності зростала при вільніших зв'язках із батьками та тісніших зв'язках із викладачами та друзями поза вишем. Якщо ж брати до уваги демографічний фактор, то більше волонтерять студенти старших курсів.

Мотивації студентів для участі у волонтерській діяльності. На думку Деккера і Галмана (Dekker & Halman, 2003), мотивації долучитися до волонтерської роботи можуть бути як внутрішніми, притаманними конкретній особистості (наприклад, готовність допомагати, активність, доброта), так і зовнішніми (наприклад, обставини, поведінка інших). Альтруїстичні й егоїстичні мотивації однаковою мірою можуть спонукати до волонтерської діяльності. Раніше з-поміж мотиваційних моделей характерними були такі, де поєднувалися два або три фактори (альтруїстичні, егоїстичні та соціальні), однак сьогодні притаманнішими є мультифакторні моделі (Clary et al., 1998). При аналізі мотивацій застосовують як психологічний, так і соціологічний підходи (про роль соціальних факторів і соціальних зв'язків див., наприклад: Handy et al., 2010 і Smith et al., 2010) або ж економічний підхід (волонтерство як інвестиція, див. Souto-Otero & Shields, 2016).

Мотивації для волонтерства у середовищі студентів вищів також можна об'єднати у два головні типи: альтруїстичні мотивації з метою допомоги (важливою є допомога іншим, релігія і віра, належність до спільноти, волонтерство як певний моральний обов'язок) та індивідуалістсько-егоїстичні мотивації (наприклад, отримання досвіду роботи, професійний розвиток, корисне проведення вільного часу, знаходження нових друзів). Дослідження, проведені колективом науковців під керівництвом Сміта (Smith et al., 2010) у середовищі студентів університетів п'яти розвинених західних країн, показали, що мотивації студентів є змішаними, але індивідуалістські мотивації дещо переважають суспільно корисні. Проте свіжіші результати свідчать (Geng et al., 2022), що пандемія COVID-19 посилила серед студентства суспільно корисні мотивації та послабила егоїстичні. Ймовірно, можна припустити й те, що, якщо волонтерство, крім задіяння суспільно корисних факторів, перебуває в гармонії з власними цілями, то well-being (душевне благополуччя) волонтерів може бути вищим.

Результати досліджень, які проводилися в країнах Центральної та Східної Європи (Stefanescu & Osvat, 2011; Fényes & Pusztai, 2012a; Fényes, 2015; Fényes et al., 2021), вже і до пандемії свідчили, що студентству не були притаманні суто індивідуалістські мотивації, для волонтерів нового типу важливо також допомагати іншим. У контексті мотивацій волонтерства студентів дослідники виділили два головні кластери: мотивації з метою тільки допомагати і група змішаних мотивацій. Також було встановлено, що для релігійних студентів не є властивим тільки традиційне волонтерство з прагненням допомагати, у їхньому середовищі також більш поширеними є змішані мотивації (Fényes & Pusztai, 2012a; Fényes, 2015).

Мета статті. Маємо на меті проаналізувати волонтерську діяльність закарпатської молоді під час російсько-української війни у 2022 році. Дослідження саме молоді цільової групи обґрунтоване тим, що, за спостереженням І. Тохтарової (Тохтарова, 2014), найбільшу групу волонтерів в Україні становлять учні закладів середньої освіти та студенти закладів вищої освіти. Новаторство дослідження полягає в тому, що попри актуальність дослідження наразі майже відсутні публікації, присвячені

волонтерській діяльності, спричиненій російсько-українською війною в 2022 році. Найсвіжіші ж наукові публікації аналізують вплив пандемії COVID-19 на волонтерський рух.

Методи дослідження. В дослідженні, проведеному в травні 2022 року, ми підготували 13 напівструктурованих інтерв'ю зі студентами-волонтерами, які допомагали біженцям, що прибували з України. Респонденти були студентами віком 18–36 років. Важливо наголосити, що майже кожен респондент зазначив, що в його житті релігія і віра відіграють важливу роль.

Основні результати дослідження. Волонтерство до війни. Половина респондентів не мали досвіду волонтерської діяльності раніше, їх стимулювало звернутися до неї бажання допомогти жертвам війни. Передусім те, що до цього вони не брали участі у волонтерстві, респонденти пояснювали відсутністю відповідних можливостей. Ті, хто вже мали в попередні періоди подібний досвід, переважно здобули його в церковних чи громадських організаціях або у своїх закладах вищої освіти. Волонтерська діяльність зазвичай полягала в допомозі місцевим мешканцям (літні люди, діти), в організації культурних програм або ж у реалізації ініціатив, спрямованих на розвиток життєвого середовища.

“До війни я допомагав у селі та в церкві. Волонтерив у дитячому таборі та гуртожитку. У гуртожитку я доєднався до місцевого органу студентського самоврядування, ми допомагали новим студентам” (Респондент № 4).

“Мою волонтерську діяльність можна пов'язати з безпосереднім простором мого проживання. У селі я поєднувалась до усіх ініціатив, для мене був важливий розвиток рідного населеного пункту. До епідемії COVID-19 я регулярно брала участь в організації святкування нового врожаю та Нового року. Зібрані на цих заходах кошти ми вкладали у будівництво дитячого майданчика” (Респондент № 6).

У волонтерстві важливим фактором є наявність підтримки оточення, адже якщо навколо особи є люди, які так само бажають допомогти іншим, вона теж матиме більші шанси познайомитися з такими організаціями або програмами, до яких охоче забажає долучитися. Дослідження групи науковців на чолі з Брауном (Brown, 2012) засвідчили, що у випадку волонтерської діяльності важливим є наявність розбудованої мережі зв'язків, що підтверджують і проведені нами інтерв'ю. Члени родини або друзі, які волонтерять, не тільки можуть звернути увагу на важливість волонтерства, але й здатні безпосередньо мотивувати окремого індивіда долучитися. Один із респондентів наголосив, що він *“народився для волонтерства”*, адже і його батьки, і їхні батьки були волонтерами, тож для нього з юного віку було природним допомагати іншим. Деякі респонденти наголошували, що волонтерили їхні друзі, тож до цієї діяльності долучилися і вони.

Ми запитали респондентів і про те, що загалом для них означає волонтерство. Молодь ідентифікувала під цим поняттям насамперед таку допомогу іншим, яка не має корисливих мотивів, таку альтруїстичну діяльність для досягнення позитивної мети, за яку не передбачена плата.

“На мою думку, [волонтерство] означає насамперед допомагати іншим. Тобто надавати допомогу там, де це зараз необхідно найбільше. Те, що я здійснюю справжню волонтерську діяльність, відчуваю тоді, коли це робиться без будь-якої власної мети та вигоди. Я не чекаю взамін грошей чи бонусів, навіть не чекаю на подяку, якщо бачу, що потрібно десь діяти й допомагати” (Респондент № 1).

Волонтерство під час війни. Оскільки більшість респондентів є віруючими людьми, багато хто з них отримав звістку про можливість долучитися до допомоги біженцям через місцеві релігійні громади. Інші доєдналися до волонтерської роботи

через оголошення, які розміщував заклад вищої освіти. Один респондент знайшов подібне оголошення в Інтернеті. Оскільки наші респонденти є студентами вишів, їм доволі легко вдалося поєднати волонтерську роботу з навчанням у зв'язку з тим, що воно проводилося дистанційно. Більшість волонтерила після занять, у післяобідні години переважно в облаштованих для цього пунктах допомоги. Один із респондентів працював у пункті, де переселенцям забезпечували тимчасове житло та харчування, речі першої необхідності.

“Оскільки дитсадок теж був переобладнаний для розміщення переселенців, я ходила допомагати й туди. Ми прибирали місця громадського користування, душові, їдальню. Викликали лікаря, якщо в когось із переселенців були скарги. Ми відповідали за них, вели журнал, хто куди йде, реєстрували їх, звідки вони приїхали та де розміщуються в нас. Були й нічні чергування. Тоді менше роботи, але теж треба за усім стежити. Чергування тривають по 12 годин, ми ділилися на денну і нічну зміни” (Респондент № 4).

Інший респондент також працював у пункті допомоги, де займався розвантаженням та роздачею продуктових наборів.

“Я виконував два види роботи: розвантаження вантажів, що прибули, та їх упорядкування, а другий – розфасування наборів. Важливо, щоб у кожен пакет потрапляв той самий перелік продуктів. Далі ми все це завантажували” (Респондент № 2).

Біженці, які прибували з України, перетнувши угорський кордон, здебільшого прямували до столиці Угорщини потягами. Оскільки з-поміж угорських контролерів / провідників майже ніхто не володів українською мовою, у великій нагоді як біженцям, так і працівникам залізниці стали волонтери, які розмовляли як українською, так й угорською мовами. Значна частина наших респондентів їздила туди-назад маршрутом Загонь – Будапешт і як перекладачі допомагала біженцям зорієнтуватися, спрямовувала їх.

“Третій вид моєї волонтерської діяльності - поїзди. Зазвичай я допомагала біженцям придбати квитки, заповнити анкети в поїзді. Це було потрібно, щоби з'ясувати, якого віку, статі прибувають біженці, чи потрібна їм медична допомога тощо. Крім цього, ми давали поради, де можна розміститися, а після прибуття потягу в столицю ми супроводжували їх до пункту допомоги, де передавали іншим волонтерам на місці” (Респондент № 8).

Були студенти, які виконували адміністративні завдання. Вони з'ясували потреби тих, хто прибував, або ж супроводжували їх до місць тимчасового проживання. Кілька респондентів брали участь в організації дозвілля, екскурсій, передусім для дітей.

Мотивації волонтерської діяльності. Одним із центральних питань нашого дослідження було з'ясувати, що мотивувало респондентів долучитися до волонтерської роботи. Згідно з відповідями, головною мотивацією було прагнення допомогти людям, які рятувалися від війни, саме цю причину назвали як головну всі респонденти. Вони відчували, що виникла необхідність об'єднатися та взаємно допомагати, тобто, як сказав один із респондентів, мотивувала *“потреба”*. З-поміж *індивідуалістських мотивацій* більшість згадало корисне проведення вільного часу, а також розбудову контактів і зв'язків. Крім цього, респонденти, які займалися волонтерством і раніше, називали серед мотивацій отримання нових знань і досвіду.

Більшість респондентів, крім мотивації допомагати тим, хто потрапив у біду, згадували й те, що волонтерська діяльність наповнювала їх *духовною силою, дарувала відчуття внутрішнього задоволення та радості*. Як свідчать і попередні дослідження

(дивись: Wilson, 2000; Brown et al., 2012), волонтерство дійсно має позитивний ефект на душевне благополуччя (well-being), на якість життя та відчуття щастя.

“Одного разу я безпосередньо роздавав набори родинам біженців. Відчував велику радість, коли бачив, як їм було це приємно та наскільки їх вразила наша турбота.” (Респондент № 2).

“Мені подобалося, що те, чим я займаюся, позитивно впливає на інших. Це наповнювало мене світлими почуттями. Мене мотивувало усвідомлення, що я допомагаю іншим і цим полегшую непросту для них ситуацію” (Респондент № 4).

Отриманий досвід. У нашому дослідженні нас цікавило, який позитивний і негативний досвід здобули студенти-волонтери. З-поміж позитивного досвіду більшість респондентів назвали ті радісні почуття, враження, духовну наснагу, любов і вдячність, яку вони отримували від біженців.

“Ми отримали дуже багато вдячності та любові” (Респондент № 1).

“Було дуже приємно займатися з дітьми. Часто вони звеселяли й мене, адже наше становище теж було доволі непевне. Старші теж підтримували, завжди нас обіймали” (Респондент № 5).

Деякі респондентів виділили позитивні враження від спільно пережитих подій, відчуття єдності, радості від спільної праці, згуртованості та єднання. Так само як позитив учасники дослідження відзначили можливість розбудови горизонтальних зв'язків та знайомства з новими людьми.

“Люди, з якими я зустрічалася, були позитивними. Сформувався злагоджений колектив, частиною якого я була. Я пізнала повністю нових людей, це був великий позитив. А біженці були дуже вдячними, це було приємно бачити” (Респондент № 3).

“Було дуже радісно бачити, що страви готує згуртована, віддана команда. Вони охоче допомагали. Я пізнала нових людей, почула нові життєві історії” (Респондент № 4).

“Позитивне те, що заради мети об'єдналося багато людей. Об'єдналися всі: батьки, діти, усі разом. Це справило на мене сильне враження” (Респондент № 6).

Інших волонтерство посилює в думці, наскільки важливо і корисно діяти заради громади. Це мотивує для волонтерської роботи в майбутньому.

“Оскільки це було моїм першим серйозним волонтерством, я усвідомила, що в майбутньому теж хочу активно займатися такою діяльністю. Я повною мірою зрозуміла, наскільки добре безкорисливо допомагати” (Респондент № 13)

Більшість респондентів не вказали на наявність негативного досвіду. Деякі особи відзначили, що іноді біженці були знервованими або ж незадоволеними наданням допомоги, однак коли відчували щирість волонтерів, то їхнє ставлення змінювалося вже на позитивне. Кілька волонтерів як негатив відзначили велику кількість сумних життєвих історій, які морально було важко сприймати. Про схожий негативний досвід йдеться і в дослідженні Каріні (Karthina, 2017), проведеному стосовно російсько-українського конфлікту в 2014 році. Один із респондентів розповів про це так: *“Негативом стали безліч сумних історій. Одна літня жінка, віком за сімдесят років, детально розповіла, як вони добиралися автобусом із Києва. Їхали вночі, вимикали все світло. Коли чули вибухи, автобус зупинявся і всі пригиналися донизу. Душевно було дуже важко усвідомлювати, що пережили ці люди. Боляче було й від того, що не всі мали куди йти. Біженці перетинали кордон і тільки тут приходили до тям. Розглядалися, куди ж тепер податися далі?”* (Респондент №7).

Користь / вигода від волонтерства. У нашому дослідженні нас також цікавило, чи вважають студенти-волонтери, що від своєї діяльності можуть отримати якусь користь / вигоду і в якій формі? На думку науковців (Wilson, 2000; Brown et al.,

2012), однією з форм такої користі може стати те, що завдяки волонтерству покращується моральне самопочуття, ментальне здоров'я та зростає відчуття щастя. Під час інтерв'ю більшість респондентів згадували про відчуття душевного наповнення, натхнення як позитив від волонтерської діяльності.

“Те, що людина задоволена тим, що робить, і пишається собою” (Респондент № 2).

“Вигода від волонтерства виявляється у почуттях. Було дуже приємно бачити, що село об'єдналося” (Респондент № 4).

Крім того, що волонтерська робота приносила респондентам радість, більшість із них вказували, що це дало можливість розширити коло друзів, професійні контакти, збагатило їх досвідом та допомогло зростати професійно.

“Радість і нові зв'язки. Я здобула нові професійні зв'язки” (Респондент № 11).

“Я багато навчилася від людей. Звісно, що про матеріальну вигоду не йдеться, однак це варто було робити, бо я багато навчилася і отримала масу нових знайомств. За роки в мене з'явилися друзі майже в усіх куточках світу, а знання мов значно покращилися. Коли почалася війна, я отримала безліч дзвінків з-за кордону. В Голландії та Америці я маю багато цінних друзів, тож зовсім не шкодую, що доєдналася до волонтерства” (Респондент № 10).

Наприкінці ми попросили респондентів сформулювати, чи навчилися вони чогось внаслідок волонтерської діяльності і якщо так, то чого? З-поміж відповідей найчастіше згадувалися *терплячість, безкорисливість, емпатія і вдячність*. Багато хто відзначив, що вони зрозуміли, наскільки важливу роль відіграє *єднання громади / спільноти*. Були волонтери, які згадували про *повагу й співчуття*, звертаючи увагу на те, що ніколи не знаєш, хто в яку ситуацію потрапить у майбутньому і, можливо, потребуватиме допомоги.

Аналіз типів. Нижче за допомогою аналізу типів ми класифікуємо, на які групи діляться волонтери. На основі проаналізованих нами 13 інтерв'ю вималювалися три типи волонтерів.

Волонтери з альтруїстичною мотивацією та регулярним досвідом волонтерської діяльності. Першу групу респондентів складають особи з альтруїстичною мотивацією, які вже довгий час займаються волонтерською діяльністю, часто є дуже релігійними. Їхня головна мета – допомагати іншим. Такі волонтери регулярно беруть участь у волонтерській роботі, допомагаючи насамперед старшим і соціально незахищеним категоріям, зазвичай виконують фізичну роботу (роздача їжі, доставка наборів з допомогою). Це ті люди, які не чекають на жодну вигоду від волонтерства. Як сказав один із респондентів: *“Вигоди нема, але я на таке і не розраховую”*. Зазвичай вони виконують таку волонтерську роботу, для якої не потрібні спеціальні професійні навички, а тільки базові людські цінності: *терплячість, готовність допомогти, співчуття, відданість та безкорисливість*. Один із респондентів відзначив, що бачить волонтерство як один зі способів самовираження: *“Завдяки цьому я відчуваю себе доброю людиною, бо допомагаю іншим, перебуваю там, де це потрібно”* (Респондент № 8). Для волонтерів цього типу характерним є і те, що волонтерська робота присутня також у їхній родині й найближчому оточенні. *“Я народилася у волонтерському середовищі, виросла серед нього завдяки родині”* (Респондент № 10). Вигодою від роботи для них є вдячність та дяка. У їхніх планах продовжувати волонтерську діяльність і в майбутньому, а *волонтерство* вони розглядають як *частину своєї життєдіяльності, способу життя*.

Волонтери зі змішаною мотивацією та регулярним досвідом волонтерської діяльності. Дослідження, проведені у Центральній та Східній Європі, засвідчили, що для значної частини студентів характерною є змішана мотивація (Fényes &

Pusztai, 2012a; Fényes, 2015; Fényes et al., 2021; Stefanescu & Osvat, 2011). Другу групу волонтерів становлять ті особи, які також вже довгий час займаються волонтерською діяльністю, переважно в різних організаціях. З їхнього оточення, з-поміж друзів і членів родини також волонтерять багато людей, але це не таке поширене явище, як у першій групі. Для представників цієї групи допомагати людям також є важливим, однак вони керуються й індивідуалістськими мотиваціями. Один з респондентів відзначив з цього приводу: *“Багато досвіду, нові враження, знайомства.... Якщо ми волонтери на певному заході, то можемо взяти у ньому участь безкоштовно, насолодитися ним поряд із роботою”* (Респондент № 4). Цей тип бере участь у різноманітній волонтерській діяльності, де паралельно з наданням допомоги є можливість волонтерити у вільний час (наприклад, організація заходів, культурні та громадські ініціативи тощо), або ж у такій діяльності, де необхідні професійні навички (наприклад, переклад). До позитивів волонтерства представники цієї групи зараховують досвід еднання та те, що діяльність приносить їм радість. Користь від волонтерства вбачають у власному духовному наповненні. У їхніх планах продовжувати в майбутньому волонтерську роботу.

Волонтери зі змішаною мотивацією та спорадичним досвідом волонтерської діяльності. Волонтери третьої групи наразі не мають багато досвіду, оскільки почали волонтерити тільки під час війни. Для них теж важливо допомагати іншим, крім цього волонтерство вони розглядають як корисне проведення вільного часу. Деякі здійснювали волонтерську роботу, сподіваючись на вигоду від цього в майбутньому: якщо їм знадобиться допомога, то вони теж зможуть на неї розраховувати. Один із волонтерів сформулював своє бачення так: *“Мені здається, що десь нагорі фіксують наші добрі вчинки і якщо, не дай Боже, ми теж потрапимо в подібну ситуацію, то нам теж допоможуть. Якщо ми можемо допомогти, то інші допоможуть нам. Якщо ж ми складемо руки і втечемо, тоді і нам не допоможуть”* (Респондент № 3). Є й такі, яких мотивувала розбудова професійних і дружніх контактів: *“Я отримала безліч нових знайомств, пізнала нових людей. Такі зв'язки дуже важливі. Вважаю, що в майбутньому вони згодяться обом сторонам”* (Респондент № 7). Представники групи доєднуються як до фізичної (розвантаження гуманітарної допомоги, фасування наборів), так і розумової роботи. *“У цій ситуації добре, якщо хтось має кваліфікацію психолога, бо психолог може допомогти осмислити травму. Зрештою, будь-хто може допомогти, згодяться і вчитель, і кухарка, і поліглот. У такій ситуації важливо знати мови. Адже спілкуватися з біженцями вдалося тільки тоді, якщо ми володіли українською або англійською. Але кожен знайде сферу, де зможе допомогти”* (Респондент № 3). У їхньому безпосередньому оточенні волонтерство є малопоширеним, були й такі респонденти, серед близьких і знайомих яких ніхто не займається такою діяльністю. Про волонтерську роботу вони дізнавалися з Інтернету або від друзів. Вигоду від волонтерства вбачають у вдячності людей, у почутті внутрішнього задоволення, у нових враженнях. Займатися цією діяльністю планують доти, поки буде необхідність, а з-поміж їхніх планів немає займатися волонтерством протягом усього життя.

Висновки. Внаслідок повномасштабного вторгнення росіян в Україну в лютому 2022 року серед студентів активізувалися наміри приєднатися до волонтерської діяльності. Молодь волонтерила не тільки вдома, але й за кордоном, наприклад в Угорщині, де допомагала біженцям. У статті проаналізовано діяльність волонтерів, які працювали на Закарпатті, на українсько-угорському кордоні та в Угорщині, допомагаючи біженцям. Для цього було проведено напівструктуровані інтерв'ю зі студентами вишів. Інтерв'ю проводилися в травні 2022 року, коли через розміщення

в гуртожитках внутрішньо переміщених осіб навчання перевели в дистанційний формат, тож наші респонденти могли гнучкіше виконувати волонтерські завдання.

Першим завданням нашого дослідження було дізнатися, який волонтерський досвід мали наші респонденти до війни. Ті, хто волонтерили і раніше, робили це переважно в рамках церковних організацій, своїх вишів або ж допомагали в облаштуванні своїх населених пунктів. Були й такі, які долучалися до організації різних заходів або ж програм дозвілля. Наступний блок інтерв'ю стосувався волонтерської діяльності з початку війни. Респонденти долучалися до неї здебільшого на заклик церковних організацій, вишів або ж через оголошення в Інтернеті. Вони допомагали біженцям у пунктах допомоги (наприклад, роздавали одяг, продуктові набори, їжу), перекладали в потягах Загонь-Будапешт, виконували різні адміністративні завдання. Головною мотивацією молодих волонтерів було допомогти іншим, але називалася і така мотивація, як корисне проведення вільного часу.

Респонденти з-поміж користі від волонтерської діяльності згадували покращення почуття духовного благополуччя і щастя та розбудову зв'язків і контактів, про які йдеться і в науковій літературі (Wilson, 2000; Brown et al., 2012), хоча на початку волонтерської роботи ці фактори не були першочерговими. Як і очікувалося, отримання професійного досвіду й інші професійні мотивації в час війни не домінували, така мотивація була в респондентів у попередні періоди волонтерства, натомість частина респондентів з-поміж вигод від волонтерської діяльності назвали покращення знання мов. Серед позитивів від волонтерства вони називали й те, що допомога іншим дарувала радість, а також те, що в ході такої діяльності з'явилися нові друзі й зв'язки.

Також з-поміж позитивного досвіду волонтери називали духовне наповнення, любов, отриману від біженців, радість спільної роботи, розбудову зв'язків і контактів, відчуття єдності. Негативними почуттями, що тиснули на внутрішній душевний стан, стали сумні життєві історії людей, які тікали від війни.

Аналізуючи на основі проведених інтерв'ю типи респондентів, ми окреслили три групи. Перша група – це волонтери з системною альтруїстською мотивацією, які долучалися до роботи з допомоги людям і раніше, часто в рамках церковних організацій. Друга група – це волонтери зі змішаною мотивацією, які раніше волонтерили не в церковних організаціях, а долучалися до організації дозвільних програм чи місцевих громадських ініціатив. Їхньою метою, крім наміру допомогти іншим, було й здобути досвід та нові враження, отримати нові знайомства та професійні знання. Третя група – волонтери, які долучилися до волонтерства тільки під час війни, займалися цим несистематично і мали змішані мотивації: крім бажання допомогти, хотіли корисно провести час, а також згадували про почуття духовного наповнення і розбудову зв'язків. Позитивним наслідком може бути й те, що ті молоді особи, які долучилися до волонтерської роботи тільки під час війни, можливо продовжать цим займатися і в майбутньому, завдяки чому ідеї волонтерства будуть і далі поширюватися в середовищі закарпатського студентства.

ЛІТЕРАТУРА

- Astin, A. W., & Sax, L. J. (1998). How undergraduates are affected by service participation. *Journal of College Student Development*, 3(39), 251–263.
- Báthori-Tárczy, Z., & Katsora, O. (2013). Ökéntesség, társadalmi felelősség Ukrajnában. A TOUCH project tapasztalata. *Acta Medicinæ et Sociologica*, 4(8–9), 65–70.
<https://doi.org/10.19055/ams.2013.4/8-9/6>

- Becker, P. E., & Dhingra, P. H. (2001). Religious Involvement and Volunteering: Implications for Civil Society. *Sociology of Religion*, 62(3), 315–335.
<https://doi.org/10.2307/3712353>
- Bocsi, V., Fényes, H., & Markos, V. (2017). Motives of volunteering and values of work among higher education students. *Citizenship Social and Economics Education*, 16(2), 117–131.
<https://doi.org/10.1177/2047173417717061>
- Bocsi, V., Fényes, H., & Markos, V. (2020). Civic engagement of higher education students in a Central and Eastern European region. *The New Educational Review*, 62(4), 80–90.
<https://doi.org/10.15804/tner.2020.62.4.07>
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. G. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (pp. 241–258). Greenwood Press.
<https://doi.org/10.2307/1175546>
- Eyler, J., Giles, D. E., Jr., & Braxton, J. (1997). The impact of service-learning on college students. *Michigan Journal of Community Service Learning*, 4, 5–15.
- Fedinec, C. (2022). Európa rémálma. Az orosz-ukrán háború történeti gyökerei. *Élet és Tudomány*, 77(11), 326–329.
- Fényes, H. (2015). Effect of religiosity on volunteering and on the types of volunteering among higher education students in a cross-border Central-Eastern European region. *Acta Universitatis Sapientiae. Social Analyses*, 5(2), 181–203.
- Fényes, H., Markos, V., & Mohácsi, M. (2021). Volunteering among higher education students as part of individual career management. *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy*, 12(2), 3–22.
<https://doi.org/10.14267/CJSSP.2021.2.1>
- Fényes, H., Lipcsei, L., & Szeder, D. V. (2012). Önkéntesség a Debreceni Egyetem hallgatói táborában. In Á. Dusa, K. Kovács, Zs. Márkus, Sz. Nyüsti, A. Sörös (Szerk.), *Egyetemi élethelyzetek. Ifjúságszociológiai tanulmányok II* (pp. 99–120). Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Fényes, H., & Pusztai, G. (2012a). Religiosity and Volunteering among Higher Education Students in the Partium Region. In Z. Györgyi & Z. Nagy (Eds.), *Students in a Cross-Border Region. Higher Education for Regional Social Cohesion* (pp. 147–167). University of Oradea Press.
- Fényes, H., & Pusztai, G. (2012b). Volunteering among higher education students, focusing on the micro-level factors. *Journal of Social Research and Policy*, 3(1), 73–96.
- Gyorgyovich, M., Menich, D., Simon, N., Kollár, D., & Szodorai, D. (2020). *Önkéntesség Magyarországon 2018*. Századvég Kiadó.
- Handy, F., Cnaan, R. A., Huštin, L., Kang, Ch., Brudney, J. L., HaskiLeventhal, D., Holmes, K., Meijs, L. C., Pessi, A. B., Ranade, B., Yamauchi, N., & Zrinscak, S. (2010). A cross-cultural examination of student volunteering: Is it all about résumé building? *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 39(3), 498–523.
<https://doi.org/10.1177/0899764009344353>
- Hesser, G. (1995). Faculty assessment of student learning: Outcomes attributed to service-learning and evidence of changes in faculty attitudes about experiential education. *Michigan Journal of Community Service Learning*, 2, 33–42.
- Kemény, J. (2022). Orosz–ukrán háború: kezdeti megfigyelések. Honvédségi Szemle. *Hungarian Defence Review*, 150(5), 14–33.
<https://doi.org/10.35926/HSZ.2022.5.2>
- Mabry, J. B. (1998). Pedagogical variations in service-learning and student outcomes: How time, contact and reflection matter. *Michigan Journal of Community Service Learning*, 5(1), 32–47.

- Pallay, K. (2021). *Karrierépités és mobilitási döntés. A Balassi Intézet egykori kárpátaljai hallgatóinak tanulmányi pályafutása, munkaerőpiaci elhelyezkedése és társadalmi beágyazódása a végleges letelepedés tükrében* [PhD disszertáció, Kézirat. Debrecen, Debreceni Egyetem].
- Perpék, É. (2012). Formal and informal volunteering in Hungary, similarities and differences. *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy*, 3(1), 59–80.
<https://doi.org/10.14267/issn.2062-087X>
- Pusztai, G. (2017). Hallgatók civil közösségi részvétele öt ország tizenhárom felsőoktatási intézményében. *Kultúra és Közösség*, 8(3), 95–108.
- Ruiter, S., & De Graaf, N. D. (2006). National context, Religiosity, and volunteering: Results from 53 countries. *American Sociological Review*, 71(2), 191–210.
<https://doi.org/10.1177/00031224060710020>
- Stefanescu, F., & Osvat, C. (2011). Volunteer Landmarks among College Students. *The Yearbook of the „Gh. Zane” Institute of Economic Researches*, 20(2), 139–149.
- Tienen, M. van., Scheepers, P., Reitsma, J., & Schilderman, H. (2011). The Role of Religiosity for Formal and Informal Volunteering in the Netherlands. *Voluntas*, 22, 365–389.
- Wilson, J. (2000). Volunteering. *Annual Review of Sociology*, 26, 215–240.
<https://doi.org/10.1146/annurev.soc.26.1.215>
- Wilson, J., & Musick, M. (1997). Who Cares? Toward an Integrated Theory of Volunteer Work. *American Sociological Review*, 62(5), 694–713. <https://doi.org/10.2307/2657355>
- Котелевець, А. М. (2022). Соціальна активність молоді під час російсько-української війни. *Social Work and Education*, 9(1), 51–61.
<https://doi.org/10.25128/2520-6230.22.1.4>
- Липитчук, О. В. (2022). Тенденції розвитку волонтерського руху в Україні. *Scientific Collection „InterConf”*, 118, 180–188.
- Панькова, О. В., Касперович, О. Ю., & Іщенко, О. В. (2016). Розвиток волонтерської діяльності в Україні як прояв активізації соціальних ресурсів громадянського суспільства: специфіка, проблеми та перспективи. *Український соціум [Ukrán Társadalom]*, 2(57), 25–40.
- Паславська, О. Я. (2016). Становлення та розвиток волонтерського руху в Україні (історико-правове дослідження). *Актуальні проблеми правознавства*, 4(8), 22–28.
- Сидоренко, С. (2015). Волонтерство як суб'єкт глобально-мережевого громадянського суспільства в контексті сучасних соціополітичних трансформацій. *Гуманітарний вісник ЗДІА*, 60, 167–174.
- Тохтарова, І. М. (2014). Волонтерський рух в Україні: шлях до розвитку громадянського суспільства як сфери соціальних відносин. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*, 2.
http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2014_2_5.

REFERENCES

- Astin, A. W., & Sax, L. J. (1998). How undergraduates are affected by service participation. *Journal of College Student Development*, 3(39), 251–263.
- Báthori-Tárczy, Z., & Katsora, O. (2013). Ökéntesség, társadalmi felelősség Ukrajnában. A TOUCH project tapasztalata. *Acta Medicinæ et Sociologica*, 4(8–9), 65–70.
<https://doi.org/10.19055/ams.2013.4/8-9/6>
- Becker, P. E., & Dhingra, P. H. (2001). Religious Involvement and Volunteering: Implications for Civil Society. *Sociology of Religion*, 62(3), 315–335.
<https://doi.org/10.2307/3712353>

- Bocsi, V., Fényes, H., & Markos, V. (2017). Motives of volunteering and values of work among higher education students. *Citizenship Social and Economics Education*, 16(2), 117–131.
<https://doi.org/10.1177/2047173417717061>
- Bocsi, V., Fényes, H., & Markos, V. (2020). Civic engagement of higher education students in a Central and Eastern European region. *The New Educational Review*, 62(4), 80–90.
<https://doi.org/10.15804/tner.2020.62.4.07>
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. G. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (pp. 241–258). Greenwood Press.
<https://doi.org/10.2307/1175546>
- Eyler, J., Giles, D. E., Jr., & Braxton, J. (1997). The impact of service-learning on college students. *Michigan Journal of Community Service Learning*, 4, 5–15.
- Fedinec, C. (2022). Európa rémálma. Az orosz-ukrán háború történeti gyökerei. *Élet és Tudomány*, 77(11), 326–329.
- Fényes, H. (2015). Effect of religiosity on volunteering and on the types of volunteering among higher education students in a cross-border Central-Eastern European region. *Acta Universitatis Sapientiae. Social Analyses*, 5(2), 181–203.
- Fényes, H., Markos, V., & Mohácsi, M. (2021). Volunteering among higher education students as part of individual career management. *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy*, 12(2), 3–22. <https://doi.org/10.14267/CJSSP.2021.2.1>
- Fényes, H., Lipcsei, L., & Szeder, D. V. (2012). Önkéntesség a Debreceni Egyetem hallgatói táborában. In Á. Dusa, K. Kovács, Zs. Márkus, Sz. Nyüsti, A. Sörös (Szerk.), *Egyetemi élethelyzetek. Ifjúságszociológiai tanulmányok II* (pp. 99–120). Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Fényes, H., & Pusztai, G. (2012a). Religiosity and Volunteering among Higher Education Students in the Partium Region. In Z. Györgyi & Z. Nagy (Eds.), *Students in a Cross-Border Region. Higher Education for Regional Social Cohesion* (pp. 147–167). University of Oradea Press.
- Fényes, H., & Pusztai, G. (2012b). Volunteering among higher education students, focusing on the micro-level factors. *Journal of Social Research and Policy*, 3(1), 73–96.
- Gyorgyovich, M., Menich, D., Simon, N., Kollár, D., & Szodorai, D. (2020). *Önkéntesség Magyarországon 2018. Századvég Kiadó.*
- Handy, F., Cnaan, R. A., Huštinx, L., Kang, Ch., Brudney, J. L., HaskiLeventhal, D., Holmes, K., Meijs, L. C., Pessi, A. B., Ranade, B., Yamauchi, N., & Zrinscak, S. (2010). A cross-cultural examination of student volunteering: Is it all about résumé building? *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 39(3), 498–523. <https://doi.org/10.1177/0899764009344353>
- Hesser, G. (1995). Faculty assessment of student learning: Outcomes attributed to service-learning and evidence of changes in faculty attitudes about experiential education. *Michigan Journal of Community Service Learning*, 2, 33–42.
- Kemény, J. (2022). Orosz–ukrán háború: kezdeti megfigyelések. Honvédségi Szemle. *Hungarian Defence Review*, 150(5), 14–33. <https://doi.org/10.35926/HSZ.2022.5.2>
- Mabry, J. B. (1998). Pedagogical variations in service-learning and student outcomes: How time, contact and reflection matter. *Michigan Journal of Community Service Learning*, 5(1), 32–47.
- Pallay, K. (2021). *Karrierépítés és mobilitási döntés. A Balassi Intézet egykori kárpátaljai hallgatóinak tanulmányi pályafutása, munkaerőpiaci elhelyezkedése és társadalmi beágyazódása a végleges letelepedés tükrében* [PhD disszertáció, Kézirat. Debrecen, Debreceni Egyetem].

- Perpék, É. (2012). Formal and informal volunteering in Hungary, similarities and differences. *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy*, 3(1), 59–80. <https://doi.org/10.14267/issn.2062-087X>
- Pusztai, G. (2017). Hallgatók civil közösségi részvétele öt ország tizenhárom felsőoktatási intézményében. *Kultúra és Közösség*, 8(3), 95–108.
- Ruiter, S., & De Graaf, N. D. (2006). National context, Religiosity, and volunteering: Results from 53 countries. *American Sociological Review*, 71(2), 191–210. <https://doi.org/10.1177/00031224060710020>
- Stefanescu, F., & Osvat, C. (2011). Volunteer Landmarks among College Students. *The Yearbook of the „Gh. Zane” Institute of Economic Researches*, 20(2), 139–149.
- Tienen, M. van., Scheepers, P., Reitsma, J., & Schilderman, H. (2011). The Role of Religiosity for Formal and Informal Volunteering in the Netherlands. *Voluntas*, 22, 365–389.
- Wilson, J. (2000). Volunteering. *Annual Review of Sociology*, 26, 215–240. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.26.1.215>
- Wilson, J., & Musick, M. (1997). Who Cares? Toward an Integrated Theory of Volunteer Work. *American Sociological Review*, 62(5), 694–713. <https://doi.org/10.2307/2657355>
- Kotelevets', A. M. (2022). Sotsial'na aktyvništ' molodi pid chas rosij's'ko-ukrains'koi vijny. *Social Work and Education*, 9(1), 51–61. <https://doi.org/10.25128/2520-6230.22.1.4>
- Lypytchuk, O. V. (2022). Tendentsii rozvytku volonters'koho rukhu v Ukraini. Scientific Collection „InterConf”, 118, 180–188.
- Pan'kova, O. V., Kasperovych, O. Yu., & Ischenko, O. V. (2016). Rozvytok volonters'koi diial'nosti v Ukraini iak proiav aktyvizatsii sotsial'nykh resursiv hromadians'koho suspil'stva: spetsyfika, problemy ta perspektyvy. *Ukrains'kyj sotsium [Ukrán Társadalom]*, 2(57), 25–40.
- Paslavs'ka, O. Ya. (2016). Ctanovlennia ta rozvytok volonters'koho rukhu v Ukraini (ištoryko-pravove doslidzhennia). *Aktual'ni problemy pravoznavštva*, 4(8), 22–28.
- Sydorenko, S. (2015). Volonterštvo iak sub'iekt hlobal'no-merezhevoho hromadians'koho suspil'stva v konteksti suchasnykh sotsiopolitychnykh transformatsij. *Humanitarnyj visnyk ZDIA*, 60, 167–174.
- Tokhtarova, I. M. (2014). Volonters'kyj rukh v Ukraini: shliakh do rozvytku hromadians'koho suspil'stva iak sfery sotsial'nykh vidnosyn. Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia i mištsevoho samovriaduvannia, 2. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2014_2_5.